

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.57>**Ярослав Олійник,**

аспірант

ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ

Криміналісти під час своєї професійної діяльності давно звернули увагу, що злочинна діяльність, процес виникнення і зникнення інформації про неї і процес її розслідування мають ситуаційну природу. Підтвердженням цього є те, що вони здійснюються в конкретних умовах місця, часу дня і року, навколишнього середовища, а також у найрізноманітніших взаємозв'язках. У будь-якій сфері людської діяльності в процесі її відображення об'єктивно складається сукупність фактичних умов і обставин, які утворюють цілісну систему елементів – ситуацію.

Ситуаційний підхід все більше завоює свої позиції у різних галузях юридичної науки і практичної діяльності, оскільки він дозволяє встановити зв'язок між різними розділами і вченнями науки та між науковими рекомендаціями і практичною діяльністю. Ситуаційний підхід під час розслідування кримінальних правопорушень дозволяє вирішувати як традиційні, так і нові криміналістичні завдання на принципово новій основі, адже в ході розслідування кримінального правопорушення слідчому доводиться мати справу з різними криміналістичними ситуаціями, які йому потрібно адекватно сприймати, правильно оцінювати, а за необхідності і грамотно вирішувати.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень виникають умови, які зобов'язують слідчого до вибору напрямку діяльності. Вибір необхідно здійснити для розуміння умов, що утворюють обстановку, у якій діє слідчий. Цей вибір дозволяє визначити завдання, які потрібно вирішити, обрати види процесуальних та організаційних дій, тактику і послідовність їх виконання для досягнення мети кримінального провадження.

Розробка системи методичних рекомендацій традиційно проводиться щодо конкретної слідчої ситуації або певної їх групи, тому важливим є окреслення типових слідчих ситуацій, які найчастіше виникають на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження або під час початкового та подальших етапів розслідування погрози чи насильства щодо захисника чи представника особи.

Ключові слова: конфліктна ситуація, криміналістика, кримінальне правопорушення, методика, сприятлива обстановка, типові умови.

Постановка проблеми. Під час розслідування конкретного кримінального правопорушення перед слідчим стоять два взаємопов'язані завдання: 1) розкрити кримінальне правопорушення, встановивши основні ознаки події, що відбулася; 2) розслідувати кримінальне правопорушення, тобто за допомогою процесуальних засобів і методів довести сутність установленої події для іншого суб'єкта пізнання (наприклад, суду). Однак оскільки на момент розслідування кримінальне правопорушення у реальній дійсності здебільшого не існує, то з метою його пізнання слідчий вибудовує інформаційну модель події, котра підлягає розслідуванню. Будь-яке кримінальне правопорушення, маючи ситуаційну природу, розвивається в просторі та у часі, а тому для успішної реконструкції всіх деталей злочинного діяння необхідно грамотно й адекватно відтворити всі його ситуації.

У криміналістичній науці відсутній єдиний підхід до розуміння поняття, суті, змісту, наповненості та видів слідчих ситуацій, про що тривають постійні суперечки у наукових колах серед криміналістів. Також питання визначення слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи, на даний час не досліджувались.

Провідні українські та російські учені в наукових працях досліджували поняття та класифікацію слідчої ситуації. Серед них – О. Баєв, О. Батюк, В. Бахін, Р. Белкін, О. Васильєв, С. Великанов, І. Возгріна, Т. Волчецька, І. Герасимов, В. Гончаренко, Л. Драпкін, В. Журавель, Н. Клименко, О. Колесніченко, В. Коновалова, В. Лукашевич, Г. Матусовський, М. Салтевський, В. Шепітько та інші.

Мета статті – визначення та аналіз типових слідчих ситуацій, які найчастіше виникають на момент ухвалення рішення про початок кримінального провадження та під час початкового й подальших етапів розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи.

Виклад основного матеріалу. У багатьох галузях наукового знання термін «ситуація» використовується в різних значеннях. В етимологічному аспекті ситуація – це сукупність обставин, становище, обстановка [1, с. 662]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено, що ситуація – це сукупність умов та обставин, що утворюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей [2, с. 1127].

Т. Волчецька під ситуацією в загально-методологічному значенні розуміє обстановку, становище, які склалися в результаті збігу будь-яких обставин, у прикладному аспекті – обстановку, яка оцінюється суб'єктом для прийняття рішення за її оптимальної трансформації, а з пізнавальних позицій – стан складових компонентів обстановки у конкретно визначений момент (зріз) часу [3, с. 45, 49]. М. Салтевський вказує, що слідча ситуація – це об'єктивна реальність, а також система, пізнана суб'єктом доказування на цей момент [4, с. 87].

У широкому та вузькому розумінні слідчу ситуацію пропонує розглядати В. Шепітько. У широкому розумінні слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що ґрунтуються на розслідуванні та визначають його особливості. У вузькому (більш практично спрямованому) значенні слідча ситуація – це характеристика інформаційних даних, які є в розпорядженні слідства на конкретному етапі розслідування [5, с. 264–265]. В. Мозяков стверджує, що поняття слідчої ситуації здається простим і інтуїтивно абсолютно зрозумілим. Але саме навколо нього вже протягом кількох десятиліть триває гостра дискусія. Справа в тому, що це не просто теоретичне питання, на якому вчені відточують свою майстерність. Його рішення суттєво впливає на практику, оскільки впливає на організацію та оцінку всього розслідування [6, с. 426].

Ми погоджуємось із визначенням, яке запропонував О. Колесніченко: «Слідча ситуація – об'єктивно виникаюче в ході розслідування становище, що зумовлюється фактичними даними, які визначають напрям розслідування; при цьому вона визначається наявністю доказів на цьому етапі розслідування і конкретних завдань з їх перевірки і подальшого збирання» [7, с. 16].

Залежно від процесу досудового розслідування та з огляду на завдання слідчих ситуацій, їх динамічність пропонуємо систему слідчих ситуацій у провадженнях про погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи стосовно основних етапів розслідування конкретизувати в такий спосіб:

1) слідчі ситуації, що виникають під час розгляду заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення: а) наявність інформації про особу, що вчинила кримінальне правопорушення; б) відсутність інформації, що містить відомості про особу, що вчинила кримінальне правопорушення; в) відсутність інформації про факт учинення кримінального правопорушення;

2) слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі провадження, який звершується ухваленням рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності (повідомленням про підозру): а) є інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, окремі елементи обстановки кримінального правопорушення, місцезнаходження знарядь учинення кримінального правопорушення; б) є інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, є суперечливі відомості про знаряддя і предмети злочинного посягання і окремі елементи обстановки його вчинення; в) у процесі розслідування іншого протиправного діяння виявлені і вилучені знаряддя його вчинення і предмети злочинного посягання, є орієнтовна інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, але відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення; г) є достатні відомості про особу потерпілого і орієнтовна інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення (у низці випадків інформація про особу злочинця відома одразу), відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення;

3) слідчі ситуації, що виникають у процесі подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень, зокрема й повідомлення особі про підозру: а) підозрюваний повністю визнає свою вину (при цьому сприяє розслідуванню чи відмовляється давати з цього приводу свідчення); б) підозрюваний визнає свою вину частково у частині підозри; в) злочинець не визнає факт учинення протиправного діяння взагалі (дає повідомлення про алібі, вказує, що вчинив інше протиправне діяння, а не кримінальне правопорушення).

Пропонуємо детальніше розглянути визначену систематизацію слідчих ситуацій на етапі отримання та розгляду (перевірки) повідомлення про подію та початку прова-

дження щодо погрози або насильства щодо захисника чи представника особи.

1. Слідчі ситуації, що виникають під час розгляду заяв і повідомлень про погрозу або насильства щодо захисника чи представника особи. Згідно з Порядком ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженим Наказом МВС від 08.02.2019 р. № 100 вводяться такі поняття: «єдиний облік» – прийняття та реєстрація органами (підрозділами) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події; «прийняття та реєстрація заяв (повідомлень)» – отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події та присвоєння їм порядкового номера уповноваженими службовими особами органів (підрозділів) поліції [8]. Наказом МВС України від 16.02.2018 р. № 111 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» серед основних завдань органів (підрозділів) поліції визначені такі: реагування на всі повідомлення про правопорушення або події, інформація про які отримана в будь-який спосіб, направлення на місця подій сил і засобів поліції, необхідних для захисту прав і свобод людини; оперативне інформування чергових служб вищого рівня, інших органів державної влади, підприємств, установ, організацій, до компетенції яких належить питання надання допомоги громадянам, які звернулись з відповідною заявою або повідомленням до органу (підрозділу) поліції про організацію обміну інформацією та взаємодії з іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності під час реагування на правопорушення або події тощо [9].

Такі ситуації трансформуються в слідчі ситуації початкового етапу розслідування внаслідок конкретизації використовуваних відомостей виконавцями процесуальних дій.

2. Слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі провадження, який завершується ухваленням рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності (повідомленням про підозру). На початковому етапі розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи сформовані в період початку досудового слідства слідчі ситуації відрізняються недостатністю відомостей, які є у розпорядженні слідчого.

Відповідно до цього можна класифікувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи на основі таких інформаційних елементів: наявності або відсутності відомостей про особу злочинця; даних про матеріальні сліди кримінального правопорушення (предмети злочинного посягання, знаряддя вчинення кримінального правопорушення); відомостей про особу потерпілого і окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення. Слідчі ситуації, які були виявлені, можна класифікувати за мірою їх сприятливості чи несприятливості для розслідування.

Перша слідча ситуація: є інформація про особу, що вчинила погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи, окремі елементи обстановки кримінального правопорушення, місцезнаходження знарядь учинення кримінального правопорушення.

Типовим алгоритмом дій у цій ситуації є допит підозрюваного, проведення організаційно-пошукових заходів для встановлення наявності кримінального правопорушення за фактом погрози або насильства, проведення за участю затриманого слідчого експерименту з метою відтворення обставин та обстановки вчинення погрози або насильства, встановлення місця зберігання предмета посягання та (чи) знарядь учинення кримінального правопорушення, проведення тимчасового доступу до речей та їх вилучення, пред'явлення предметів для впізнання, проведення за участю потерпілого слідчого експерименту, пред'явлення особи для впізнання (потерпілому нападника), призначення необхідних експертиз та одержання зразків для їх здійснення. Крім того, необхідно вжити заходів щодо встановлення очевидців нападу, їх виклику та допиту як свідків кримінального правопорушення.

Друга слідча ситуація: є інформація про особу, що вчинила злочин, є суперечливі відомості про знаряддя і предмети злочинного посягання і окремі елементи обстановки його вчинення.

Типовим алгоритмом дій у цій ситуації є допит підозрюваного, вжиття організаційно-пошукових заходів для встановлення наявності кримінального правопорушення за фактом погрози або насильства, проведення за участю затриманого слідчого експерименту з метою відтворення обставин і обстановки вчинення нападу, проведення обшуку в житлі підозрюваного з метою виявлення знарядь учинення кримінального правопорушення, пред'явлення предметів для впізнання, допит потерпілого, проведення за його

участю слідчого експерименту, пред'явлення особи для впізнання (потерпілому нападника) та предметів посягання, призначення необхідних експертиз.

Третя слідча ситуація: в процесі розслідування іншого протиправного діяння виявлені і вилучені знаряддя його вчинення і предмети злочинного посягання, є орієнтовна інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, але відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Типовим алгоритмом дій у цій ситуації є допит підозрюваного, у разі визнання вини – проведення за участю затриманого слідчого експерименту з метою відтворення обставин і обстановки вчинення погрози або насильства, встановлення особи потерпілого, його допит, проведення за його участю слідчого експерименту, пред'явлення особи для впізнання (потерпілому нападника) і предметів посягання, проведення НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з телекомунікаційних систем, спостереження за особою, місцем чи (та) предметом), призначення необхідних експертиз.

Четверта слідча ситуація: є достатні відомості про особу потерпілого і орієнтовна інформація про особу, що вчинила кримінальне правопорушення (у низці випадків інформація про особу нападника відома одразу), відсутня інформація про окремі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Типовим алгоритмом дій у цій ситуації є огляд місця події, допит потерпілого, призначення необхідних експертиз, проведення за участю потерпілого слідчого експерименту з метою відтворення обставин та обстановки вчинення погрози або насильства, вжиття заходів щодо пошуку та затримання нападників (орієнтування за ознаками зовнішності, проведення тимчасового доступу до документів (моніторинг телефонних дзвінків у місці вчинення кримінального правопорушення, проведення НСРД, тобто встановлення місця знаходження радіоелектронного пристрою)), у разі їх затримання – проведення обшуку в житлі підозрюваного з метою виявлення знарядь вчинення кримінального правопорушення та предметів посягання, пред'явлення предметів для впізнання потерпілому, призначення необхідних експертиз.

Ускладнюється ситуація у разі, коли внаслідок насильства щодо захисника чи представника особи заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, в результаті чого непритомного потерпілого доставлено до закладу охорони здоров'я, при цьому інших очевидців нападу

не встановлено. Вихідною інформацією є лише дані щодо характеру тілесних ушкоджень на тілі потерпілого, сліди опору у вигляді пошкоджень одягу, сліди – відображення нападника (залишки шкіри, крові у піднігтьовому вмісті потерпілого) та наявність на місці події матеріальних слідів кримінального правопорушення – крові, взуття, можливо, знарядь учинення кримінального правопорушення, речей, залишених нападником, сліди пальців рук, волосся, крові злочинця тощо.

3. Слідчі ситуації, що виникають у процесі подальшого етапу розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи.

Здійснивши аналіз кримінальних проваджень, можна сказати, що слідчі ситуації подальшого етапу розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи часто визначає позиція підозрюваного, тому пропонуємо детальніше їх проаналізувати.

Перша ситуація створюється, коли підозрюваний повністю визнає свою вину, і передбачає вирішення таких завдань: встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вжиття заходів щодо їх усунення; збір даних, які характеризують особу нападника; виявлення соціальних зв'язків злочинця; визначення ролі кожного зі співучасників (якщо такі були) і ступеня вини кожної особи, усунення протиріч у показаннях; оцінка та систематизація зібраних доказів; остаточне закріплення доказів, отриманих у ході розслідування; складання обвинувального акта.

Вирішити ці тактичні завдання можливо шляхом виконання таких слідчих і процесуальних дій: 1) затримання інших співучасників і підозрюваних (якщо кримінальне правопорушення учинене групою); 2) допит свідків щодо питань, які не були з'ясовані на початковому етапі розслідування; 3) слідчий експеримент з метою встановлення навичок і здібностей підозрюваного; 4) призначення експертиз; 5) скерування запитів про характеризуючі дані; 6) одночасний допит підозрюваного зі свідками, потерпілими, співучасниками кримінального правопорушення з метою усунення протиріч; 7) обшук для виявлення та вилучення предметів, які не були вилучені на початковому етапі й мають важливе доказове значення.

Друга слідча ситуація створюється, якщо підозрюваний визнає свою вину частково у частині підозри. Зауважимо, що часткове визнання вини може зумовлюватися спробою підозрюваного уникнути кримінальної відповідальності за більш тяжкі наслідки. Як правило, злочинці визнають свою вину у тій

частині підозри, що беззаперечно її доводить, де існують достовірні докази, які неможливо спростувати. В цілому алгоритм дій слідчого у разі виникнення вказаної слідчої ситуації складатиметься з тих же заходів, як і у попередній.

Найбільші зусилля необхідно спрямовувати на отримання незаперечних доказів, що підтверджують вину особи, особливо в тій частині підозри, яку злочинець не визнає. Якщо злочинець не погоджується з тим, що кримінальне правопорушення вчинене у складі групи, слід вжити розшукових заходів, спрямованих на встановлення інших співучасників, з'ясувати роль кожного у вчиненні кримінального правопорушення такої категорії та взаємини між ними. Доцільно перевірити і версію, чи є тиск з боку інших співучасників на особу, яка заперечує їх участь у вчиненні погрози або насильства. Якщо злочинець не погоджується з тим, що була погроза або насильство, слід виконати слідчі (розшукові) дії, спрямовані на його підтвердження (фактор раптовості, заподіяння тілесних пошкоджень, що свідчать про наміри подолати опір чи взагалі створити умови щодо його неможливості, проведення слідчого експерименту із залученням судово-медичного експерта, після чого проведення експертизи та процесуальних дій задля вирішення питання про механізм учинення погрози або насильства, одночасний допит декількох осіб – підозрюваного та потерпілого, свідків тощо). У цій ситуації також важлива і перевірка алібі, яке підозрюваний висунув на свій захист.

У третій ситуації злочинець не визнає факт учинення протиправного діяння взагалі. Під час розслідування кримінальних правопорушень будь-якої категорії найбільш несприятливій ситуації, коли злочинець, бажаючи уникнути відповідальності, не визнає свою вину або взагалі відмовляється давати показання, спираючись на ст. 63 Конституції України [10]. Великих труднощів у зв'язку з цим зазнають і слідчі, які розслідують погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи.

На жаль, у зазначених ситуаціях особою, яка проводить розслідування, здебільшого приймається рішення про зупинення або закриття провадження за різними підставами. Це зумовлено тим, що підозрюваний (обвинувачений), відмовляючись віддавання показань і від участі у деяких слідчих діях (відтворення обстановки та обставин події тощо), з одного боку, обмежує доступ слід-

чого до різноманітних джерел інформації, а з іншого – приховує важливу (відому лише йому) інформацію і надає хибні відомості, намагаючись заплутати хід розслідування, тобто протидіє йому. Через це проведенням розшукових і слідчих дій не завжди можливо довести в повному обсязі вину нападника.

Висновки

Аналіз кожної слідчої ситуації, особливо її інформаційного змісту, допоможе слідчому визначити тактичні завдання та передбачити шляхи їх вирішення і на початковому, і на подальших етапах розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи. Окрім того, визначення типових слідчих ситуацій сприятиме розробці тактичних операцій, організації й проведенню слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Львов : Медицина, 1992. 208 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. укладач В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
3. Волчещкая Т.С. Криминалистическая ситуация : монография / под ред. проф. Н.П. Яблокова. Москва; Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 248 с.
4. Салтєвський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
5. Шепітько В.Ю. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
6. Руководство для следователей / под общ. ред. В.В. Мозякова. Москва : Экзамен, 2005. 912 с.
7. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции. Харьков, 1976. 28 с.
8. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 р. № 100. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2018 р. № 111 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. №254к/96-ВР (редакція від 30 верес. 2016 р.). URL: zakon.rada.gov.ua.

Criminalists, during their professional activity, have long noticed that criminal activity, the process of emergence and disappearance of information about it and the process of its investigation are situational in nature. This is confirmed by the fact that they are carried out in the specific conditions of the place, time of day and year, environment, in a variety of relationships. In any sphere of human activity, in the process of its reflection from the outside, the set of factual conditions and circumstances that form a coherent system of elements - the situation, objectively forms.

The situational approach is increasingly gaining ground in the various fields of legal science and practice, as it allows the link between different sections and teachings of science, on the one hand, and between scientific advice and practice, on the other. The situational approach in the investigation of criminal offenses allows to solve both traditional and newly emerging forensic problems on a fundamentally new basis. After all, during the investigation of a criminal offense, the investigator has to deal with various forensic situations, which he needs to be adequately perceived, properly evaluated, and if necessary, properly addressed.

During the pre-trial investigation of criminal offenses, conditions arise which oblige the investigator to choose the direction of activity. To understand the conditions that shape the environment in which it operates, it is possible to determine the tasks that need to be solved, to choose the types of procedural and organizational actions, tactics and sequence of their execution in order to achieve the purpose of criminal proceedings.

The development of a system of guidelines has traditionally been carried out in relation to a particular investigative situation or a specific group of them. It is therefore important to outline the typical investigative situations that most often arise at the time of the decision to initiate criminal proceedings, during the initial and subsequent stages of an investigation into a threat or violence against a defender or representative.

Key words: conflict, criminalistics, criminal offense, method, favorable, typical.

